
Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika

Majda Merše

Cobiss: 1.19

Martina Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu*, Bielsko-Biala itd.: Mednarodna knjižna zbirka Zora, 2010 (Zora 74), 529 str.

Monografija Martine Orožen *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika* razgrinja nov, večplasten pogled na slovensko jezikovno zgodovino, zlasti na obdobje od srede 16. od srede 19. stoletja. Osredinja se na razvojni prikaz inovativnosti, odkrite pri večravninskem preverjanju jezikovnega sistema, in na prikaz ubesedovalne kreativnosti, razvojno preverjene pri različnih besedilnih vrstah. Delo je informativno zelo bogato tudi zaradi številnih poznavalskih sodb, pojasnjevalnih vsebinskih razširitev in dodanih pogledov v preteklost.

Glavne besede: zgodovina slovenskega knjižnega jezika, jezikovna inovativnost, ubesedovalna kreativnost, besedilnovrstnost

A Cultural Studies Perspective on the Development of Standard Slovenian

Martina Orožen's volume *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika* (A Cultural Studies Perspective on the Development of Standard Slovenian) reveals a new multilayered perspective on Slovenian linguistic history, especially on the period from the mid-sixteenth century to the mid-nineteenth century. It focuses on a developmental account of innovation, revealed through a multilevel examination of the linguistic system, and on presenting articulatory creativity, developmentally checked with various text types. The work is also richly informative due to the many informed judgments, explanatory substantive amplifications, and added insights into the past.

Keywords: history of standard Slovenian, linguistic innovation, articulatory creativity, text types

Konec leta 2010 je v okviru mednarodne knjižne zbirke Zora izšla nova monografija Martine Orožen, ki pod naslovom *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika* razgrinja nov, večplasten pogled na slovensko jezikovno zgodovino. Avtorica v uvodu navaja, da je monografija rezultat raziskovalnega dela zadnjih desetih let. Spodbudilo ga je spoznanje, da za sintetični razvojni prikaz zgodovine slovenskega knjižnega jezika manjkajo ustrezne raziskave stanja v 17. in 18. stoletju. Osrednja pozornost je sicer namenjena odkrivanju razvojno uresničevanih jezikovnosistemskih inovacij in večinoma osebno pogojenih ubesedovalnih

ustvarjalnih dosežkov, vezanih na različne besedilne vrste.¹ Oboje je avtorica analitično zaznavala predvsem ob osredinjenosti na nabožno literaturo (zlasti na pridige, molitve, življenjepise svetnikov in cerkvene pesmi). V knjigi so obravnavana dela, ki so se zvrstila od prvih tiskov s tovrstno vsebino v 16. stoletju pa do srede 19. stoletja. Pisali so jih Trubar, Skalar, Kastelec, Paglovec,² Pohlin, Japelj, Slomšek in drugi, nekatera so se ohranila le v rokopisni obliki.³ Zlahka prepoznavna sestavina ne le knjige v celoti, ampak tudi vsakega poglavja posebej in številnih izmed 497 razpravnih strani so problemsko širši pogledi v preteklost. Temeljijo na avtoričinem izjemnem poznavanju slovenske jezikovne zgodovine, pridobljenem z dolgoletnim načrtnim, hkrati pa svojsko, skorajda neposnemljivo zavzetim raziskovanjem, ki sta ga poleg ožje strokovne opredeljenosti znotraj poklicne usmerjenosti osmišljala tudi ljubezen in spoštovanje do slovenskega jezika.

Med odlike knjige spada tudi prepoznaven pedagoški pristop. Razodevajo ga sestavine, kot so: navajanje najnужnejših zgodovinskih dejstev (npr. biografskih in pojasnjevalnih sociolingvističnih podatkov), vsebinska povzemačnost in strnjevanje, ob njej pa zgledna navajalna preglednost, ki tudi ob pomoči omenjanja splošno ali širše poznanih, čeprav ne vedno (dovolj) uzaveščenih dejstev izrisuje celotno razvojno perspektivo. Opise dopolnjujejo nizi premišljeno in poznavalsko izbranih (krajših in daljših) besedilnih odlomkov,⁴ ki imajo nalogo predstaviti obravnavano besedilo tako po jezikovni kot po vsebinski in stilni plati, hkrati pa odpreti še kak dodaten pogled v sočasno družbeno zgodovino.⁵ Za povrh je zanje značilna tudi živahna ubeseditiv, dosežena s pomočjo sestavin, kot so vsebinsko povezovalna vprašanja, pripisi, ki razodevajo globlje doživljanje in čustveno spremljanje vsebine,⁶ številne pojasnjevalne opombe in priložnostne poznavalske navezave na raznovrstno problematiko.

Avtorica v uvodnem poglavju *Slovenski jezik – moja ljubezen in moje življenje* neposredno ali posredno omenja več naštetih sestavin, s priznanjem, da so

¹ Prim. tudi kratek avtoričin prikaz monografije v *Zborniku Slavističnega društva Slovenije 22: slavistika v regijah – Maribor*, ur. Boža Krakar Vogel, Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2011, str. 277–278.

² Zgodovinskorazvojni prikaz npr. dopolnjuje s predstavitevijo (v primerjavo s Paglovcem pritegnjenega) jezika slovenskih rokopisnih pridig Petra Pavla Glavarja, večkrat pa še prikaz ustvarjalnosti neosrednjih osebnosti (npr. Veritija).

³ Npr. v *Kalobskem rokopisu* iz leta 1651 ali v *Tinjski pesmarici*, ki je dokaz (cerkvene) pesniške ustvarjalnosti na Koroškem v 18. in na začetku 19. stoletja.

⁴ Izbrani odlomki so v skrbi za pravilno razumevanje neredko dopolnjeni z avtoričinimi kratkimi pojasnili, ki se nanašajo na oblike (npr.: *porozhi nas tvojemu Synovi* (arhaični dativ moške u-sklanjatve) (str. 118)), pomene (npr. *tamkai [...] bodem peil, inu pravil te prezhudne* (prečudovite) *meni fturjene rizhy* (str. 127)) ali okoliščine, z napotki za pravilno branje zapisov (npr. *v/se* (uže) (str. 83)) itd.

⁵ Ob premišljevanju skrivnosti vseh delov rožnega venca v Skalarjevi *Šuli tiga premišlovana* (1643) se avtorica zaustavlja tudi ob raznovrstnih bratovščinah in nam predoča njihov pomen, zlasti pa področja njihovega delovanja.

⁶ Odlomkom iz življenjepisov svetnikov, vzeti iz Slomškovega dela *Djanje svetnikov božjih*, npr. sledi tale avtoričin vzklik: »Kdo ne bi takih življenjepisov bral! Koliko znanja, koliko spoznanj, kakšne razlage dogodkov v luči vere!« (str. 298).

stara obredna besedila delovala nanjo »s svojo notranjo sporočilno močjo« in ji »predočala življenjske razmere, tegobe, razvade in navade našega človeka v različnih družbenih okoliščinah« (str. 21), pa opozarja še na tisto, kar knjigi dodatno zagotavlja avtorsko prepoznavnost in hkrati širi njeno sporočilnost.

Vsebinsko jedro knjige predstavlja sedem razdelkov s skupno 26 poglavji. Dodani so jim spremna beseda in zaključek ter standardne sestavine, kakršni sta seznam virov in literature ter imensko kazalo. Uvodu z vključenim preglednim, problemsko strnjevalnim poglavjem, ki nosi naslov Slovenski jezikovni razvoj v luči sistemskih inovacij in jezikovne kreativnosti, sledijo razdelki, urejeni po časovnem kriteriju. Prikazu Trubarjeve jezikovne ustvarjalnosti, preverjene ob ubeseditvi evangelijskih povzetkov v novozaveznih besedilih in razlag evangelijev v postili iz leta 1558, sledijo prikazi molitvenih obrazcev 17. in 18. stoletja, rokopisnega in tiskanega duhovnega slovstva 17. in 18. stoletja – z vključeno celovito predstavitevijo Pohlinove in Japljeve dejavnosti – ter nabožnega in strokovnega slovstva v purističnem času. Kronološko in po razvojnih fazah urejenemu osrednjemu nizu sta dodana še dva problemsko zakrožena sklopa, ki se glede na obravnavano tematiko vežeta na 19. stoletje: ciril-metodiana, ki osvetljuje pomen svetih bratov Cirila in Metoda z vidika dogajanja v drugi polovici 19. stoletja v slovenskem jezikovnem prostoru in slovanskem svetu, in drugi z vsebinsko označevalnim naslovom Jezikovne različice slovenskega knjižnega jezika in podnaslovom Lepslovna jezikovna zvrst v cerkvenih pesmaricah, ki besedičnozvrstni prikaz cerkvenih pesmaric umešča v daljši razvojni lok.

V drugem, jedrnem poglavju Uvoda (Slovenski jezikovni razvoj v luči sistemskih inovacij in jezikovne kreativnosti), ki je v prvi vrsti namenjeno zgoščeni in hkrati pregledni predstavitvi razvojnih sprememb knjižnojezikovne norme, so povzete ugotovitve o jezikovni inovativnosti in ustvarjalnosti v razvoju slovenskega jezika, to je v zgodovinskem časovnem okviru, ki sega od nastanka alpske in panonske slovenščine (8.–9. stoletje) do sodobnosti. Upoštewane so različne ravnine: glasovni sestav, oblikoslovje, besedišče in skladnja. Avtorica vse ugotovljene, razvojno dosežene spremembe jezikovnega sistema vzročno osvetljuje in jih ponazarja s konkretnimi jezikovnimi dejstvi. Mnenja je, da inovacije v glasoslovno-oblikovnem jezikovnem sestavu usmerjajo predvsem notranji jezikovni dejavniki,⁷ čeprav so učinkovalni tudi zunanji družbeni in zemljepisni dejavniki. Časovno neusklajeno spreminjanje dolgih samoglasnikov v slovenskem jezikovnem prostoru je npr. vzrok za oblikovanje različnih sestavov dolgih naglašanih samoglasnikov in posredno za nastanek več kot 45 narečij. Omenjene so tudi deželne jezikovne različice (kranjska, koroška, vzhodnoštajerska, prekmurska), ki so prepoznavne v pokrajinskih tiskanih knjigah. Vsaka od njih izkazuje svoj glasovno-oblikovni, deloma pa tudi besediščni in skladijski razlikovalni sestav. Avtorica poudarja, da sta besedni in skladijski sestav veliko bolj odprta spremembam kot glasovni in oblikovni, saj se glede na »poimenovalne in sporočevalne potrebe lahko razširjata in variantno množita« (str. 31).

⁷ »To so fonetični, prozodični in analogični zakoni, ki povzročajo prvenstveno fonetično-fonološke preobrazbe v glasoslovju in predvsem analogične poenostavitve v oblikoslovju« (str. 25).

Druga zgoščeno prikazana tema istega poglavja je kreativnost v razvoju slovenskega jezika. Avtorica ugotavlja, da je tudi ta pojav sestavina pisnega in govornega sporočanja, v primerjavi z inovativnostjo pa kaže večjo spremenljivost. Posebej poudarja, da je zanjo treba izpolnjevati vsaj dva temeljna pogoja: nujno poznavanje vseh ravnin jezikovnega sistema in osebni ustvarjalni jezikovni dar. Opažovana je v petih obdobjih slovenske jezikovne zgodovine (srednjeveško rokopisno pismenstvo, protestantizem, barok, razsvetljenstvo in obdobje purizma (1808–1850)) in ugotovljena (na osnovi izbranih del posameznih piscev in kot značilnost obdobja) pri ubesedovanju, terminološki širitvi, pri bogatenju besedilnozvrstnega repertoarja in pri kakovostnem izpopolnjevanju posameznih besedilnih vrst, pri izbiri vsebinskih sestavin, ki so odraz časa nastanka, itd.

Teoretično bogatemu uvodnemu poglavju sledijo obširnejši razdelki, ki ob izbranih posameznikih in njihovih delih natančneje osvetljujejo jezikovno ustvarjalnost in razvojno pogojene inovacijske spremembe v posameznih obdobjih. Sestavina vseh prikazov je jezikoslovna analiza del, ki običajno zaobseže vse ravnine: glasoslovno-oblikoslovno, skladenjsko, besedno (npr. delež pogovornega in terminološkega besedja, tipologijo sopomenk in način njihovega vključevanja itd.). Veliko pozornosti je običajno namenjene tudi njihovi stilistični izoblikovanosti ter zaznavanju čustvenega odnosa do posredovane oz. razlagane vsebine.

Prikaz oznanjevalno-razlagalnih besedil pričinja širši oris Trubarjeve jezikovne ustvarjalnosti, ki je zasnovan na osnovi osvetlitve predhodne (zlasti ustne) verske jezikovne tradicije. Avtorico zanimajo izvorna Trubarjeva besedila predvsem glede na tipologijo zajetih skladenjskih vzorcev. Pri njihovi izbiri je bilo odločilno znano Trubarjevo hotenje, da bi vsebino vernikom posredoval na razumljiv način. Avtorica z izvirnim pristopom pronicljivo zaznava in postopno odstira tudi metodologijo prenosa govornega poročila v pisno in ob tem ugotavlja, da skladenjskih prvin in stilnih figur ni zajemal iz pogovorne skladnje, ampak so rezultat njegove govorniške izobrazbe in dolgoletne pridigarske izkušnje. Večkrat poudarjeni sta dve temeljni Trubarjevi lastnosti: praktičnost in racionalnost,⁸ na več mestih pa ob izpostavitvi njegovega biblicističnega in teološkega znanja tudi zanj značilna razlagalna naravnost.

Prikazu dveh tipov Trubarjevih besedil (1555 in 1558) sledi obravnava Skalarjevega rokopisa, ki se od protestantskih besedil razlikuje tudi vsebinsko in besedilnozvrstno: protestanti so oznanjevalno-pastoralno delo opravljali s pomočjo Biblije, postal in katekizmov, pri Skalarjevem rokopisu pa gre za prevod besedila teološko-filozofsko-mistične vsebine, npr. za premišljevanje delov rožnega venca. Avtorica s podrobno večravninsko jezikoslovno analizo vseh delov neenotno ube-

⁸ Avtorica s tihim obžalovanjem ugotavlja, da racionalist in pozitivist Trubar ni mogel »razumeti verskih skrivnosti, ne ljudskega verovanja, brezupnega iskanja pomoči v življenjskih stiskah in zaupanja v moč priprošnje Marije in svetnikov« (str. 56).

sedenega rokopisa⁹ odkriva kontinuiteto nadnarečne različice,¹⁰ ki je obstajala v gorenjskem narečnem prostoru. Odkritje razveljavlja prepričanje o (knjižno)jezikovni praznini, ki naj bi segala od Rateškega rokopisa do Paglovčevih (1734–1765) in Japljevih natisnjenih del, saj naj bi šele ta dva pisca v tedanjem knjižnem jeziku – nasledniku protestantske norme – uveljavila razlikovalne prvine gorenjskega narečnega prostora na glasoslovno-oblikoslovni ravnini, pa tudi v skladnji in besedišču.

Pri rokopisni cerkveni pesmarici iz leta 1651, znani kot *Kalobski rokopis*, se avtorica analitično omejuje na še ne izčrpnije obravnavane molitvene obrazce. *Bratovske bukvice sv. roženkranca* Matije Kastelca (†1682) pa so v pregled in obravnavo vključene kot prvi poreformacijski katoliški molitvenik, namenjen ljudstvu, zlasti človekovemu duhovnemu stanju. Posebna pozornost je posvečena ostarelim in bolnim. Avtorica v obravnavi predstavlja njihovo vsebinsko zasnovo in besedilno raznovrstnost, jezikovna analiza pa odkriva vpetost v protestansko knjižno normo. Delo zvrstno opredeljuje kot pripadno oznanjevalni in leposlovni zvrsti hkrati.

V razdelku, posvečenem obravnavi rokopisnega in tiskanega duhovnega slovstva 17. in 18. stoletja, so zaporedno obravnavani: Stapletonov¹¹ in Skalarjev rokopis ter Paglovčeva, Pohlina in Japljeva književna dejavnost. Avtorica ob večravninski analizi besedil¹² ugotavlja, da je na prevajalca Stapletona deloval nadnarečni, starinski jezikovni normativni vzorec, ki je bil razširjen na Gorenjskem (v nasprotju z Oblakom, ki meni, da naj bi rokopisni prevod Stapletonovega lekcionarja kazal mešani narodni govor, Skalarjevo besedilo pa naj bi izkazovalo pristni narodni govor), in da se je dotlej »prikrita« knjižna različica vse bolj uveljavljala tudi v knjigi. Knjižno normativno se je utrdila v obdobju razsvetljenstva konec 18. stoletja z uveljavitvijo gorenjskih razlikovalnih prvin na vseh jezikovnih ravneh. Osrednjo vlogo je v tem procesu opravljal Mihael Paglovec, doma iz Kamnika. V svojih nabožnih delih (npr. *Tobiove bukve* (1733, 1742), *Thomasa Kempenzarja Bukve* (1745)) je zavestno uporabljal gorenjski govor. Glasoslovno-oblikoslovna analiza njegovega knjižnega jezika, ki jo je avtorica izpeljala primerjalno z Dalmatinom in Hipolitom, je pokazala na zavestno izločanje arhaičnih dolenskih prvin.

Knjižno delo Marka Pohlina, ki ga je usmerjalo njegovo prerodno mišljenje, je celovito prikazano. Avtorica izpostavlja tri medsebojno dopolnjujoče se vsebinske sklope (oznanjevalna, jezikovnonormativna in leposlovna ter vzgojno-izobraževalna dela), analitično pa se osredinja na njegova oznanjevalna besedila (na priredbo Canisijevega katekizma, mašni molitvenik, prevod pridig dvornega pridigarja Tschupicka in molitveni priročnik za vojake kot zvrstno novost), ki po

⁹ *Šula tiga premišluvana* izpričuje arhaično glasovno-oblikovno podobo, ki je dediščina starejše, neznane nadnarečne jezikovne norme bogoslužnega jezika v gorenjskem jezikovnem prostoru, dvogovorno zasnovani *Brevilokvij* pa izkazuje več sočasnih govornih prvin.

¹⁰ Prostor njene ustalitve naj bi bila pražupnija Kranj, eden izmed dokazov njenega obstoja pa prikaz jezikovnega stanja v osnutku pridige, najdene v Kranju in približno datirane z letnico 1450.

¹¹ Gre za prevod evangelijskih besedil iz latinskega lekcionarja angleškega teologa Stapletona, ki ga je opravil neznani gorenjski prevajalec.

¹² Za razliko od Oblakovega mladogramatičnega modela, ki upošteva le glasoslovno-oblikoslovno raven, vključuje tudi besedje in skladnjo.

njenem mnenju kažejo najvišjo stopnjo govorne utečenosti. Opozarja na dejstvo, da se je Pohlin zelo trudil za blagoglasnost sporočanja, hkrati z vzročnim pojasnjevanjem njegovega uvajanja ljubljanskega govora – treba je bilo premostiti razkorak med tradicionalno knjižno in sočasno govorno podobo jezika – pa izpostavlja tudi druge pozitivne plati njegovega jezika. Kot jezikovnonormativno in skladenjsko-stilistično najvažnejše Pohlinovo delo omenja *Pridege na nedele zhes zelu leitu* (1785).

Niz oznanjevalnih besedil v slovenski jezikovni zgodovini za Pohlinom na drugačnih temeljih nadaljuje Japelj. V knjigi je s potrebnimi sociolingvističnimi osvetlitvami (šolanje pri Paglovcu v Kamniku v okviru gorenjske narečne skupine, sočasne slovstvene razmere in racionalistična teološka janzenistična usmerjenost) predstavljena njegova celotna književna dejavnost. Zadolžen je bil za organizacijo prevoda *Biblije* po *Vulgati*, kar je pomenilo večjo naslonitev na Dalmatina. Hkratno upoštevanje glasoslovno-oblikoslovne razlikovalnosti gorenjskega narečnega prostora (zlasti odrazov za nenaglašene in kratko naglašene samoglasnike), s čimer je Japelj odkril in trajneje ustalil ustrezna pravopisna oz. glasoslovno-oblikoslovna pravila, pa je istočasno terjalo oddaljevanje od Dalmatina. Avtorica kot osrednjo Japljevo zaslugo izpostavlja prav njegov prispevek k uveljavitvi etimološko-zgodovinskega pravopisa v 19. stoletju. Njegov vzorec kranjskega knjižnega jezika je vzdržal do Kopitarjeve slovnice 1809.

V naslednjem obsežnem vsebinskem razdelku je v osmih poglavjih predstavljeno nabožno in strokovno slovstvo v purističnem obdobju, ki mu je sredi 19. stoletja sledilo normativno poenotenje slovenskega knjižnega jezika. Avtorica poudarja, da je odločilen teoretični in normativni mejnik v razvoju slovenske jezikoslovne misli Kopitarjeva slovnica, saj je Kopitar v njej opozoril na velik razkorak med zgodovinsko pisno in sodobno skladenjsko-besediščno podobo osrednjega knjižnega jezika. Slovnica je obveljala kot zgodovinsko preverjeni glasoslovno-oblikoslovni opis kranjskega knjižnega jezika in kot priručnik novih, sociolingvističnih pogledov na jezik. Obdobje obstajanja deželnih knjižnih različic se je tudi po njeni zaslugi bližalo koncu, saj je z zahtevo po vpeljavi izvirmih sistemskih prvin v območju skladnje, besedotvorja in besedja že stekel proces njihovega poenotenja, ki se je končal z uvedbo »novih oblik« sredi 19. stoletja. Proces je spodbudila znamenita peticija za Zedinjeno Slovenijo, ki je vključevala tudi zahtevo po uvedbi (enotnega) slovenskega knjižnega jezika v urade in šole. Izšla je leta 1848 v *Sloveniji*, prvem političnem časopisu za mladoslovence. Leta 1850 je v *Sloveniji* izšel še članek Luke Svetca *O novih oblikah*. Pri novih oblikah gre za etimološke popravke določenih razlikovalnih glasoslovno-oblikovnih prvin, ki so opazno razdvajale obstoječe deželne knjižne jezikovne različice.

Avtoričina analiza obsežnega korpusa besedil je pokazala, da je preobrazba besedišča in skladenjske ravnine najprej zajela bogoslužna in nabožna besedila. Izostrilo se je tudi spoznanje, da je bilo po novih jezikovnih načelih lažje ubesediti nova besedila kot spreminjati z rabo utrjena stara.

V samostojnem poglavju je obravnavano Baragovo delo *Zlate jabelka* (1844), ki spada v niz izdaj svetniških življenjepisov.¹³ Knjiga je po mnenju avtorice dra-

¹³ Vanj se uvršča tudi zgodnejše Veritijevo delo *Življenje svetnikov in prestavni godovi* (1828–1829, ²1831–1844; delo je spisal Mihael Hofman, končal pa Veriti) in poznejše Slomškovo *Djanje svetnikov božjih* (1853–1854).

gocena iz dveh razlogov: zaradi vzornega kranjskega knjižnega jezika in zaradi njegovega načina dojemanja vsebine življenja svetnikov.

Avtorica je v monografijo uvrstila tudi poglavje o prepletu medzvrstnih jezikovnih prvin v strokovnih besedilih prve polovice 19. stoletja. V njem razvojno prikazuje razrast terminologije od 16. stoletja dalje, saj npr. že Dalmatinov prevod *Biblije* izkazuje večvrstno terminologijo. Visoko stopnjo razvitosti je izkazoval obredni jezik, ki besedila oblikuje pretežno leposlovnovrstno (molitev, pridiga, cerkvena pesem, pobožna premišljevanja), poljudnostrokovno pa v katekizmih. Ob pravno-uradovanih besedilih avtorica pripominja, da je bil njihov način sporočanja priučen, saj je vse zgodovinsko obdobje (do konca prve svetovne vojne) nastajal ob tujih (latinskih, nemških, francoskih) predlogah. V 19. stoletju naraščajo besedila kmetijskih vsebin: poljedelstvo, rastlinstvo, živalstvo (čebelarstvo, živinoreja) je poimenovano z izvorno terminološko plastjo besedja, besedila s trgovsko, bančno, obrtno in drugo vsebino pa s prilagojenimi prevzetimi terminološkimi poimenovanji. Uvedba prirodnanstva v šole (npr. uvedba nedeljskih šol leta 1816) je pogojevala učbenike s praktično uporabnimi besedili, kakršen je bil npr. Slomškov učbenik *Blaže ino Nežica v nedeljski šoli* (1842 in ponatisi). V njih se pojavlja področna terminologija z razlagalnim jezikom, ki je bil blizu govornemu. Preplet medzvrstnih jezikovnih prvin je bil preverjen v korpusu raznovrstnih besedil. Pisci so bili izobraženi duhovniki. Dela so večinoma prevedli, dodajali pa so tudi lastne izkušnje. Hoteli so biti razumljivi, zato so strokovnim definicijam dodajali sopomenke. Tako so oblikovali poljudnojezikovno zvrst. Ob njej so obstajala tudi strokovna besedila (npr. zdravilstvo in živinozdravilstvo), ki so dobivala slovensko terminološko in skladenjsko podobo.

V treh nadaljnjih poglavjih je vsestransko predstavljena Slomškova besedilno-jezikovna ustvarjalnost, ki se razteza na vse jezikovne zvrsti: nabožnoslovstveno, pripovedno in pesniško, v *Novicah* in *Drobtinicah* tudi publicistično, v učbeniku za nedeljske šole *Blaže ino Nežica* ter berilih strokovnoizobraževalno, v pridigah bogoslužno-oznanjevalno. Posebne pozornosti so bile deležne pridige kot novost nabožnega slovstva v purističnem obdobju,¹⁴ življenjepisi svetnikov kot delo, namenjeno vzgoji srca in duha, ter pesmarice. Vse tri besedilne vrste spadajo v nabožni knjižni repertoar,¹⁵ ki je bil sredi 19. stoletja jezikovno prenovljen.¹⁶

¹⁴ Odločitev za tak izbor ni bila težka, kajti »[p]ridiga je kot edino govorniško oblikovano govorno besedilo neprecenljiv vzorec kulture govora, ki je v zgodovini slovenskega krščanstva dosegal vse sloje prebivalstva in se ponaša s tradicijo od BS I«. Po mnenju avtorice pridiga po svoji vsebinski naravnosti, besedilni zgradbi in jezikovni ubeseditvi izkazuje toliko svojiskih značilnosti, da zasluži posebno besedilnozvrstno oznako: oznanjevalna zvrst (str. 259).

¹⁵ Ta je do konca 18. stoletja obsegal tiskane lekcionarje, molitvenike, katekizme, cerkvene pesmarice, pridige in katoliški prevod *Biblije*.

¹⁶ Avtorica se ob predstavitev Slomškovih del nabožnega značaja, zlasti hagiografij, zaustavlja ob pojmu »nabožno slovstvo« (str. 276 in 277) in si upravičeno zastavlja vprašanja, v čem se le-to razlikuje od posvetne laične književnosti in zakaj nabožno slovstvo ostaja zunaj raziskovalne pozornosti (str. 276). Sama je poiskala tudi odgovor nanju: osnovna razlika je ta, da prvo pri jezikovnem sporočanju ne išče zavestno opaznih stilemov, ostaja vseskozi na ravni splošne sporočilne razumljivosti, druga pa vidi svoje

S pridigami je Slomšek med slovenskim ljudstvom utrjeval vero in hkrati prenavljal slovenski knjižni jezik, ki ga je v mnogočem tudi ustvarjal. Njegov homiletični opus je zaznamoval vse cerkveno govorništvo 19. stoletja. Avtorica ugotavlja, da se v jezikovnonormativnem pogledu večinoma sklada s sodobniki, čeprav gre pri njem za znano neustaljenost. Včasih je njegovo skladenjsko izražanje še zaznamovano s kako kalkirano predložno zvezo. V veliki meri pa se je oziral na govor. Pridige so analizirane tudi z vidika besedilne zgradbe. Po mnenju avtorice presenečajo po izvorni jezikovni ubeseditvi, stvarnem opisu, poetični naravnosti, treznih definicijah, miselnem razponu (str. 322).

Slomšek je ob sodelovanju svojih nekdanjih učencev pripravil tudi novo izdajo svetniških življenjepisov. Obsežno delo z naslovom *Djanje svetnikov božjih* je izšlo v dveh knjigah (Gradec, 1853–1854). To je hkrati prvo delo, ki upošteva in uveljavlja »nove oblike«, čeprav še ne povsem dosledno. Izkazuje jezikovno-združevalni vidik, saj so bili pritegnjeni pisci iz različnih pokrajin (skupno je bilo dvanajst prevajalcev; med njimi je bil poleg Slomška tudi M. Ravnikar).

Tematski sklop zaključujeta razpravi o podobi sv. Martina v življenjepisih svetnikov in v leposlovju 19. stoletja ter o slovenskih narodnih legendah v prozi. Hagiografije so predstavljene po obdobjih in kot zrcalo knjižnojezikovnega spreminjanja. Prikaz izjemoma sega do leta 1973, ko je izšla zadnja knjiga iz *Leta svetnikov*, kjer so si avtorji glede na določila II. vatikanskega zbora prizadevali za predstavitev objektivne, čim bolj neoporečne resnice o svetnikih. Obravnava slovenskih narodnih legend je uvrščena na konec, saj so se slednje začele pojavljati šele konec 19. stoletja ob ljudskih pravljicah, bajkah in povedkah. Leta 1897 je izšla prva knjiga te vrste, *Sto narodnih legend: slovenski mladini in preprostemu ljudstvu v poduk in zabavo*. Zapisovalci, ki so jih hoteli ohraniti pred pozabo, so jim ostajali vsebinsko zvesti, jezikovno pa so jih bolj ali manj poknjžili. Avtorico zanima njihovo celostno sporočilo in hkrati jezikovna ubeseditiv. Vse bralca usmerjajo k etični poanti, ki prepričuje, da so pozitivne značajske lastnosti poplačane. Razvršča jih v sedem tipološko-vsebinskih sklopov. Legende doživlja kot prepričljivo resnico o življenju.

V vsebinski sklop z naslovom Ciril-metodiana so uvrščene tri razprave, ki povezano in medsebojno dopolnjujoče se izrisujejo pogled na vlogo svetih bratov Cirila in Metoda, hkrati pa osvetljujejo zgodovinsko ozadje njunega delovanja in osvežujejo spomin na čas pokristjanjevanja naših prednikov, na Brižinske spomenike itd. Oživitev spomina na njuno delovanje je imela raznovrstne posledice: krepitev narodne in jezikovne zavesti (S. Škrabec se je po zgledu boja svetih bratov za slovansko bogoslužje zavzel za uvedbo bogoslužja in cerkvenega petja v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku), spodbudila je zanimanje za Prekmurce, saj so v knjižni prekmurščini ostajale sledi stare obredne terminologije, spodbudila je tudi ekumensko naravnost in z njo zanimanje za druge Slované itd. Na dogajanje so se odzivali pesniki (Gregorčič, Aškerc) in pisatelji (Jurčič je napisal zgodovinski roman *Slovenski svetec in učitelj* (1886), ki je z jezikovnega vidika predstavljen v

estetsko poslanstvo. Predmet obravnave nabožnega slovstva, ki obstaja kot medij vrednot vere, so prvenstveno negativno zaznamovana življenjska stvarnost in etično vprašljivi liki, ki se skušajo ob dobrih zgledih dvigniti na višjo duhovno raven (str. 277).

posebnem poglavju v nadaljevanju monografije). Predstavljeno je tudi prizadevanje znanstvenikov, da bi se dokopali do pravilnega razumevanja izvora, nastanka in razvoja stare cerkvene slovanščine (Kopitarjeva karantansko-panonska teza, Miklošičeva panonsko-moravska, Dobrovskega in Šafárika bolgarsko-srbska (str. 357)).

V zadnjem sklopu so z obravnavo različnih zvrsti in del predstavljene jezikovne različice slovenskega knjižnega jezika.¹⁷ Predhodno obravnavanim zvrstem nabožnega slovstva je dodan še okvirni prikaz cerkvenih pesmi (v osrednjeslovenskem, koroškem in panonskem jezikovnem prostoru), ki se nadaljuje z natančnejšo predstavitevijo cerkvene pesmi v koroški in prekmurski knjižnojezikovni različici.¹⁸ Večstranska (jezikovna, vsebinska in stilistična) analiza *Tinjske rokopisne pesmarice*, ki je napisana v koroški govorni različici, je pokazala, da je tudi na Koroškem prišlo do preloma s starim, zgodovinskim jezikovnim ubesedovanjem. Z obravnavo pridig v knjižni prekmurščini pa je zaokrožen tudi razvojni prikaz te besedilne vrste.

Najnovjša monografija Martine Orožen pa ni dragocena le kot vsebinsko razširjen, izpopolnjen in na osnovi novih besedilnih zvrsti dodatno preverjen prikaz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Veliko vrednost ima tudi prikaz in vrednotenje še neobravnavane in neovrednotene tematike oz. problematike. Posebej dragoceni so številni argumentirani popravki uveljavljenih mnenj (mednje npr. spada pozitivno vrednotenje Pohlinovega dela v odnosu do negativnega, ki je prevladovalo v preteklosti, ali odkrivanje pozitivnih učinkov negativno ocenjevanega obdobja purizma) ter številni premiki dosedanjih spoznavnih meja (npr. poudarjanje pomena Skalarjevega rokopisa za spoznavanje razvoja slovenske knjižne različice v gorenjskem jezikovnem prostoru). Z osvetlitvijo okoliščin delovanja avtorica korigira tudi uveljavljeno mnenje o nedeljavnosti katoliških duhovnikov v poreformacijskem času,¹⁹ jezikovna analiza besedil v *Kalobskem rokopisu* pa jo je med drugim utrdila v prepričanju, da je trdnost slovenskemu knjižnemu jeziku 16. stoletja zagotavljala njegova predreformacijska izoblikovanost.

Sprotna opozorila na ne dovolj raziskane vsebine in odprta vprašanja, ki so logičen nasledek dosedanjih obravnav, bodisi vtkana v razpravno besedilo ali pripisana v opombah, zgovorno kažejo na neutrudno nadaljnje avtoričino iskanje in snovanje. H kateremu koli raziskovalnemu cilju jo bo usmerilo zanimanje ali bodo spodbudile raziskovalne potrebe – rezultat bo ob trdnih temeljih poznavanja zgodovine jezika in ob izjemni analitični pronicljivosti enak dosedanjim: zanesljiv in obvestilen. Naj ji za njene načrte – povedano po Trubarjevo – »Gospod Bog odlog života da«.²⁰

¹⁷ V krajših samostojnih poglavjih sta jezikovno in besedilno predstavljena Küzmičev katekizem *Vöre krsztsánske krátki návuk* (1754) kot vzorec stare knjižne prekmurščine in (primerjalno z Ravnikarjevim prevodom) Dajnrove *Svetega pisma zgodbe iz starega* (1821 v bohoričici, 1826 v dajncici) in *iz novega zakona* (1826 v dajncici), ki predstavlja vzhodnoštajersko knjižno različico.

¹⁸ Tipološko povzete in bogato ponazorjene so tudi razlike med prekmurskimi protestantskimi in katoliškimi pesmimi.

¹⁹ Mnenja je, da je ta le navidezna, saj so med drugim sproti prevajali v bogoslužje vključena besedila (evangelije, pesmi, molitve).

²⁰ Za pravilno razumevanje frazema *dati komu odlog života*, ki je bil v 16. stoletju pogosto rabljen, je potreben »prevod« v sodobno slovenščino: »Naj ji Gospod Bog zagotovi dolgo življenje ...«